

POLICY
DOKUMENTUMOK

Edulingua

NYELVI VITALITÁS ÉS
VESZÉLYEZTETETTSÉG

EDULINGUA
POLICY DOKUMENTUMOK

Sorozatszerkesztő: Bartha Csilla

NYELVI VITALITÁS ÉS VESZÉLYEZTETETTSÉG

Az UNESCO veszélyeztetett nyelvekkel foglalkozó eseti szakértői csoportja

Az UNESCO Veszélyeztetett Nyelvek Programjának
Nemzetközi Szakértői Találkozóján elfogadott
dokumentum

Párizs, 2013. március 10-12.
CLT/CEI/DCE/ELP/PI/2003/1

Szerkesztői koordinátor: Linda King
Fordította: Nagy Noémi
Lektorálta: Bartha Csilla és Hámori Ágnes

ELKH Nyelvtudományi Intézet
Többsnyelvűségi Kutatóközpont/MTA NyelvEsély
Szakmódszertani Kutatócsoport
(MTA SZ-007/2016)

Budapest, 2020.

Tartalom

Nyelvi vitalitás és veszélyeztetettség

I. Preambulum

II. Háttér

III. A veszélyeztetett nyelvek támogatása

- 3.1. A beszélőközösség szerepe
- 3.2. Külső szakértők és beszélőközösségek
- 3.3. Mit lehet tenni?
- 3.4. Nyelvi sokféleség és ökodiverzitás
- 3.5. Mentési dokumentáció

IV. A nyelvi veszélyeztetettség értékelése és a dokumentálás sürgőssége

4.1. Figyelmeztetés

4.2. A nyelvi vitalitás felmérése

4.2.1. A nyelvi vitalitás értékelésének fő tényezői

1. tényező: A nemzedékek közti nyelvátadás
2. tényező: A beszélők abszolút száma
3. tényező: A beszélők aránya a teljes népességen belül
4. tényező: A nyelvhasználati szintereken tapasztalt tendenciák
5. tényező: Az új nyelvhasználati szinterekre és médiára adott válaszok
6. tényező: A nyelvoktatáshoz és az írásbeliség fejlesztéséhez szükséges anyagok rendelkezésre állása

4.2.2. Nyelvi attitűdök és politikák

4.2.2.1. Nyelvi attitűdök és politikák: domináns és nem-domináns nyelvi közösségek

7. tényező: Kormányzati és intézményes nyelvi attitűdök és politikák, beleértve a hivatalos státuszt és használatot
8. tényező: A közösség tagjainak attitűdjei a saját nyelvükkel szemben

4.2.2.2. Nyelvi attitűdök és politikák: kölcsönhatások és társadalmi hatások

4.2.3. A dokumentálás sürgőssége

9. tényező: A dokumentáció típusa és minősége

4.3. Nyelvi vitalitás index: a változók jelentőségének értékelése

1. példa: a beszélőközösség önértékelése
2. példa: külső értékelés

V. Záró megjegyzések

Hivatkozások

1. melléklet: A nyelvi vitalitás értékelése: egy venezuelai példa (készítette Marfa E. Villalón)

2. melléklet: Köszönetnyilvánítás

3. melléklet: Az UNESCO eseti szakértői csoportjának tagjai

Nyelvi vitalitás és veszélyeztetettség

Az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Szekciójának veszélyeztetett nyelvekkel foglalkozó eseti szakértői csoportja¹

A nyelvi sokszínűség az emberi örökség pótolhatatlan része. Minden egyes nyelv² egy nép egyedülálló kulturális bölcsességét testesíti meg, ezért bármely nyelv elvesztése veszteség az egész emberiség számára.

Noha a világon körülbelül 6000 nyelv létezik, ezek között sok a veszélyeztetett nyelv. Égető szükség van a nyelvek dokumentálására, új politikai kezdeményezésekre és új anyagokra ezen nyelvek vitalitásának erősítése érdekében.

A nyelvi közösségek, nyelvi szakértők, nem-kormányzati szervezetek és kormányok együttes erőfeszítései elengedhetetlenek a veszély elleni küzdelemben. Sürgősen szükség van a nyelvi közösségek törekvései támogatásának kiépítésére, hogy értelmes új szerepeket hozhassanak létre veszélyeztetett nyelveik számára.

*„A kedvenc nyelvemen beszélek,
mert
ez vagyok én.*

*Megtanítjuk a gyermekeinknek a kedvenc nyelvünket,
mert
azt akarjuk, hogy tudják, kik ők.”³*

---

¹ Jelen dokumentumot az UNESCO veszélyeztetett nyelvekkel foglalkozó eseti szakértői csoportja készítette (a dokumentum elkészítésében közreműködő tagok listáját lásd a 3. mellékletben). A dokumentum sok ember munkájának eredménye (ld. a 2. mellékletet), és számos felülvizsgálaton esett át. Köszönettel tartozunk a Japán Oktatási Minisztériumnak (MEXT, Monbu-kagaku-sho) a Veszélyeztetett nyelvek a csendes-óceáni térségben c. kiemelt terület tudományos kutatásához nyújtott támogatásáért (igazgató: Osahito Miyaoka), amely elengedhetetlen szerepet játszott jelen dokumentum létrejöttében.

² Ezen dokumentumban a „nyelv” kifejezés alatt a jelnyelveket is értjük, továbbá a beszélő- és veszélyeztetett nyelvi közösségekbe a jelnyelvi közösségek is beletartoznak.

³ Christine Johnson, a Tohono O'odham közösség elnöke, Amerikai Indián Nyelvek Fejlesztési Intézete, 2002 júniusa

I. Preambulum

Egy nyelv akkor *veszélyeztetett*, ha a kihalás felé tart. Megfelelő dokumentálás nélkül egy kihalt nyelvet sosem lehet újjáéleszteni.

Egy nyelv akkor van veszélyben, ha beszélői már nem használják. Ha egyre kevesebb kommunikációs helyzetben használják, és már nem adják tovább nemzedékről nemzedékre; tehát nincsenek új, gyermek vagy felnőtt beszélői.

A világon élő emberek körülbelül 97%-a beszéli a világ nyelveinek mintegy 4%-át, és fordítva, a világ *nyelveinek* körülbelül 96%-át az *emberek* mintegy 3%-a beszéli (Bernard, 1996). Ez azt jelenti, hogy a világ nyelvi sokfélesége nagyon kevés ember kezében összpontosul.

Még a sok ezer beszélővel rendelkező nyelveknél is előfordul, hogy a gyerekek már nem tanulják meg őket; a világ több mint 6000 nyelvének legalább 50%-a folyamatosan veszít beszélőiből. Becslésünk szerint a 21. század végére az összes nyelv kb. 90%-át a domináns nyelvek fogják felváltani.

A nyelvi veszélyeztetettség lehet *külső* erők következménye, mint például katonai, gazdasági, vallási, kulturális vagy oktatási alávetettség, vagy okozhatják *belső* erők, úgy mint a közösség negatív viszonyulása saját nyelvéhez. A belső nyomás gyakran a külsőből ered, és mindkettő akadályozza a nyelvi és kulturális hagyományok nemzedékek közti továbbadását. Számos őshonos nép a kultúrájával kapcsolja össze hátrányos szociális helyzetét, így azt hiszi, hogy nyelve nem érdemes a megőrzésre. Ők abban a reményben hagyják el nyelvüket és kultúrájukat, hogy ezáltal legyőzik a diszkriminációt, megélhetést biztosítanak maguk számára, fokozzák társadalmi mobilitásukat vagy asszimilálódnak a globális piacon.

Bármely nyelv kihalása egy egyedülálló kulturális, történelmi és ökológiai tudás pótolhatatlan elvesztését eredményezi. Mindegyik nyelv a világra vonatkozó emberi tapasztalat kivételes kifejeződése. Ekképpen bármelyik nyelv ismerete kulcs lehet az alapvető kérdések megválaszolásához a jövőben. Minden alkalommal, amikor egy nyelv kihal, kevesebb bizonyítékunk lesz az emberi nyelv, az emberi őstörténet, valamint a világ változatos ökoszisztémái fenntartásának strukturális és funkcionális

mintázatai megértéséhez. Mindenek felett pedig ezen nyelvek beszélői úgy élhetik meg nyelvük elvesztését, mint eredeti etnikai és kulturális identitásuk eltűnését (Bernard 1992, Hale 1998).

A nyelvvesztés és a nyelvi sokféleség tudatosítása csak akkor lesz eredményes, ha a kisebbségi nyelvek számára a modern élet követelményeinek megfelelő, értelmes kortárs szerepeket sikerül teremteni a közösségen belül, valamint a nemzeti és nemzetközi környezetben egyaránt. Az értelmes kortárs szerepek magukba foglalják ezen nyelvek használatát a mindennapokban, a kereskedelemben, az oktatásban, az írásban, a művészetekben és/vagy a médiában. Ilyen szerepek létrehozásához mind a helyi közösségek, mind a nemzeti kormányok gazdasági és politikai támogatására szükség van.

Szinte minden országban sürgős szükség van a kisebbségi nyelvek helyzetére vonatkozó megbízhatóbb információra, mert ez képezi a nyelvek támogatására irányuló törekvések alapját minden szinten.

II. Háttér

Az UNESCO Alkotmánya alapelveként fogalmazza meg a nyelvi sokféleség megőrzését és fenntartását:

„A Szervezet céljával tűzte ki, hogy a béke és biztonság fenntartását azáltal segíti elő, hogy a nevelés, a tudomány és a kultúra révén szorosabbra fűzi a nemzetek közötti együttműködést a célból, hogy faji, nemi, nyelvi vagy vallási megkülönböztetés nélkül mindenki számára világszerte biztosítsa az igazság, a törvény és ama emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását, amelyeket az Egyesült Nemzetek Alapokmánya az összes népek javára elismer.” (1. cikk)

„Ezen elv alapján az UNESCO programokat dolgozott ki, amelyek támogatják a nyelveket mint az oktatás, a kultúra, valamint a nemzeti életben való részvétel jelentős eszközeit.” (Noriko Aikawa, 2001: 13).

Ezen programok között szerepelt a *Veszélyeztetett Nyelvek Vörös Könyve* projekt, amelynek céljai a következők voltak:

1. szisztematikus információgyűjtés a veszélyeztetett nyelvekről (beleértve státuszukat és a kutatás elvégzése sürgősségének fokát);
2. azon veszélyeztetett nyelvekre vonatkozó kutatások és anyaggyűjtés erősítése, amelyekkel ez idáig keveset vagy egyáltalán nem foglalkoztak, amelyek történeti vagy összehasonlító nyelvészeti szempontból különleges érdeklődésre számot tartó nyelvcsaládokba tartoznak, valamint amelyek közvetlenül a kihalás szélén állnak;
3. olyan tevékenységek folytatása, amelyek célja egy világméretű projektbizottság és regionális központok – mint nagy területek fókuszpontjai – hálózatának létrehozása meglévő kapcsolatok alapján;
4. a veszélyeztetett nyelvekkel kapcsolatos anyagok és kutatási eredmények közzétételének ösztönzése.

Egy létfontosságú cél azonban hiányzott a Vörös Könyv projektből: a veszélyeztetett nyelvi közösségekkel való együttműködés a nyelvmegőrzés, -fejlesztés, -revitalizáció és -fenntartás érdekében. A veszélyeztetett nyelvi közösségekben folytatott bármely kutatásnak kölcsönösnek és együttműködőnek kell lennie. A kölcsönösség itt nemcsak azt jelenti, hogy a kutatók ellenértékként kínálják szolgáltatásaikat azért cserébe, amit kapnak, hanem azt is, hogy aktívabban működnek együtt a közösséggel kutatási projektjeik megtervezése, végrehajtása és értékelése során.

Az UNESCO Általános Konferenciájának 31. ülészakán (2001-ben) egyhangúlag elfogadott *Egyetemes nyilatkozat a kulturális sokféleségről* felismerte a biodiverzitás, a kulturális sokféleség és a nyelvi sokszínűség közötti kapcsolatot. Az UNESCO cselekvési terve azt ajánlja a tagállamoknak, hogy a beszélőközségekkel együttműködve tegyenek lépéseket az alábbiak érdekében:

1. megőrizni az emberiség nyelvi örökségét és támogatást nyújtani a lehető legtöbb nyelv megnyilatkozásának, létrehozásának és terjesztésének;
2. bátorítani a nyelvi sokszínűséget az oktatás minden lehetséges szintjén, és elősegíteni az idegen nyelvek elsajátítását a legfiatalabb kortól;
3. ahol csak lehetséges, hagyományos módszertanokat bevonni az oktatási folyamatba azzal a céllal, hogy a kommunikáció és a tudás átadásának kulturálisan legmegfelelőbb módszereit megőrizzék és kiaknázzák; továbbá, amennyiben a beszélőközségek megengedik, elősegíteni a közéleti információkhoz való egyetemes hozzáférést a világhálón keresztül, beleértve a nyelvi sokféleség előmozdítását a kibertérben.

III. A veszélyeztetett nyelvek támogatása

3.1. A beszélőközösség szerepe

Az etnolingvisztikai kisebbségek tagjai a világ minden táján egyre inkább elhagyják natív nyelvüket egy másik nyelv kedvéért, beleértve a gyermeknevelés és a formális oktatás területeit is.

Az etnolingvisztikai közösségek körében különböző vélemények vannak jelen nyelveik jövőbeli kilátásait illetően. A veszélyeztetett nyelvek egyes beszélői arra a következtetésre jutnak, hogy saját nyelvük elmaradott és a gyakorlatban nem célravezető. Az ilyen negatív vélemények gyakran közvetlenül kapcsolódnak a domináns beszélőközösség szocioökonómiai nyomásához. A veszélyeztetett nyelvek más beszélői azonban megpróbálnak közvetlenül szembeszállni a nyelvüket fenyegető veszélyekkel, és nyelvi stabilizációs és revitalizációs tevékenység mellett kötelezik el magukat. Ezek a közösségek olyan környezeteket hozhatnak létre – például napközi központokat, iskolákat, de legalábbis iskolai osztályokat –, ahol kizárólag a saját nyelvüket használják.

Végső soron a beszélők és nem a kívülállók azok, akik megőrzik vagy elhagyják a nyelvüket. Mégis, ha a közösségek támogatást kérnek veszélyeztetett nyelveik megerősítéséhez, a nyelvi szakértőknek rendelkezésre kell bocsátaniuk a képességeiket és együtt kell dolgozniuk ezekkel az etnolingvisztikai kisebbségekkel.

3.2. Külső szakértők és beszélőközösségek

A külső nyelvi szakértők – főleg nyelvészek, pedagógusok és aktivisták – a dokumentálást tekintik elsődleges feladatuknak. Ez a veszélyeztetett nyelvekre vonatkozó adatok összegyűjtését, lejegyzését és elemzését jelenti. A második feladat az oktatási programokban való aktív részvételüket foglalja magában. A beszélők egyre inkább azt akarják, hogy befolyásuk legyen a kutatásra vonatkozó feltételek meghatározására, továbbá jogot formálnak a kutatás eredményeire és jövőbeli hasznosíthatóságára. Többek között informált beleegyezési és vétójogot szeretnének, tudni kívánják, mi hasznuk származik az eredményekből, és meg akarják határozni a kutatási eredmények terjesztésének módját.

Mindenekelőtt azonban egyenlő kapcsolatot szeretnének a külső kutatókkal, és cselekvő részesei akarnak lenni egy olyan folyamatnak, amely az övék, nem pedig másé.

3.3. Mit lehet tenni?

Amint a beszélőközösségek tagjai különbözőképpen viszonyulnak nyelvük veszélyeztetettségéhez, úgy a nyelvészek, a pedagógusok és az aktivisták is eltérő módon reagálnak a beszélőközösségek részéről érkezett megkeresésekre. Ezek a kérések főleg a veszélyeztetett nyelvek fenntartásának öt alapvető területére irányulnak:

1. **Alapvető nyelvészeti és pedagógiai képzés:** a nyelvtanárok számára biztosítsanak képzést a nyelvészeti alapismeretek, a nyelvtanítási módszerek és technikák, a tantervfejlesztés és a tananyagfejlesztés területein.
2. **Az írás-olvasás és a helyi dokumentálási készségek fenntartható fejlesztése:** a helyi nyelvi terepmunkások megtanítása helyesírás kifejlesztésére (amennyiben szükséges), a saját nyelvükön való értő olvasásra, írásra és nyelvelemzésre, valamint oktatási anyagok előállítására. Az egyik leghatékonyabb stratégia ezen a területen helyi kutatóközpontok alapítása, ahol a veszélyeztetett nyelvek beszélőit megtanítják arra, hogyan tanulmányozzák, dokumentálják és archiválják saját nyelvi anyagaikat. Az írástudás hasznos ezen nyelvek tanítása és tanulása során.
3. **A nemzeti nyelvpolitika támogatása és fejlesztése:** A nemzeti nyelvpolitikáknak támogatniuk kell a sokféleséget, beleértve a veszélyeztetett nyelvek megőrzését is. Több társadalomtudóst – és magukat a veszélyeztetett nyelvek beszélőit – kell aktívan bevonni a nemzeti nyelvpolitikák alakításába.
4. **Az oktatáspolitika támogatása és fejlesztése:** Az oktatási ágazatban számos nyelvész vesz részt az egyre népszerűbb anyanyelvi oktatási programok végrehajtásában. 1953 óta, de különösen az elmúlt 15 évben az UNESCO – politikai nyilatkozatain keresztül – alapvető szerepet játszik ebben a folyamatban. Az ún. anyanyelvi oktatás azonban gyakran nem az etnolingvisztikai kisebbségek ősi – a legtöbb esetben veszélyeztetett – nyelvein való oktatást jelenti, hanem ezen nyelvek tantárgyként való

tanítását. Az etnolingvisztikai kisebbségekhez tartozó gyermekek iskolai oktatásában leggyakrabban alkalmazott modell még mindig a helyi vagy nemzeti szinten domináns nyelvet használja oktatási nyelvként. A kizárólag ezen a nyelveken való tanítás hozzájárul az elterjedésükhöz, a veszélyeztetett nyelvek rovására. Példának okáért, a körülbelül 2000 afrikai nyelv kevesebb, mint 10%-át használják jelenleg a tanítás során, és ezek közül egyik sem veszélyeztetett nyelv. Támogatjuk a regionális nyelvek felvételét a formális oktatásba, de nem az etnolingvisztikai kisebbségek rovására (*Hágai ajánlások a nemzeti kisebbségek oktatási jogairól*, 1996; Skutnabb-Kangas, 2000). Meggyőző bizonyítékok állnak rendelkezésre arról, hogy a kétnyelvűvé válás nem csökkenti szükségszerűen a hivatalos nyelvben való jártasságot.

5. **A beszélőközösségek életkörülményeinek és emberi jogaik tiszteletének javítása:** A nyelvet dokumentáló személyek, még ha közvetlenül nem is vesznek részt a gazdasági és társadalmi fejlesztésben, segíthetnek a kormányoknak a figyelmen kívül hagyott csoportok azonosításában. A nemzeti HIV/AIDS információs kampányok vagy a szegénység enyhítését célzó programok például gyakran nem vesznek tudomást a kisebbségi közösségekről, főleg, ha azok írástudatlanok. A nyelvészek és a pedagógusok létfontosságú közvetítők lehetnek, amennyiben támogatják ezen közösségeket a nyelvi és más emberi jogaikkal kapcsolatos követelések megfogalmazásában. Ezzel szemben a marginalizált közösségek számára kidolgozott egészségügyi, közösségfejlesztési vagy nyelvoktatási anyagok szakértői inputot igényelnek. A fogalmakat és a tartalmat kulturálisan jelentős módon kell közvetíteni.

3.4. Nyelvi sokféleség és ökodiverzitás

A Természetvédelmi Világalap (WWF) alap által feltérképezett 900 ökorégió közül 238 (ún. Global 200 Ecoregions = a világ 200 legértékesebb ökorégiója) alapvető fontossággal bír a világ ökológiai életképességének fenntartásában. A 238 régión belül nagyszámú etnolingvisztikai csoportot találunk. Ezek a népek gazdag ökológiai tudást halmoztak fel a környezetükben eltöltött hosszú évek során.

A természetvédelmet ki kell egészíteni a nyelvvédelemmel. A kutatók nem csak párhuzamot, de kapcsolatot is keresnek a világ biodiverzitása és

nyelvi/kulturális sokfélesége között, továbbá a sokféleség elvesztésének okait és következményeit minden szinten vizsgálják. Ez az összefüggés már önmagában is jelentős, hiszen azt sugallja, hogy az élet sokszínűsége a természet, a kultúra és a nyelv sokféleségéből tevődik össze. Ezt a jelenséget Luisa Maffi biokulturális diverzitásnak nevezte, Michael Krauss pedig bevezette a logoszféra kifejezést a világ nyelveit összekötő hálózat leírására (a világ ökoszisztémáit összekötő hálózat, a bioszféra analógiájára; Maffi, Krauss és Yamamoto, 2001: 74).

3.5. Mentési dokumentáció

Egy olyan nyelv is megérdemli a lehető legteljesebb dokumentálást, amelyet már nem lehet fenntartani, megőrizni vagy újjáéleszteni. Ennek az az oka, hogy mindegyik nyelv egyedülálló kulturális és ökológiai tudást testesít meg, a nyelvek pedig sokfélék. Egy ilyen nyelv dokumentálása több szempontból is fontos: 1) gazdagítja az emberiség szellemi tulajdonát, 2) jelenlegi tudásunkhoz képest esetleg új kulturális szemléletmódot képvisel, valamint 3) a dokumentálás folyamata gyakran segíti a nyelv beszélőjét nyelvi és kulturális tudásának felélesztésében.

IV. A nyelvi veszélyeztetettség értékelése és a dokumentálás sürgőssége

4.1. Figyelmeztetés

Egyetlen egy tényező sem használható önmagában egy nyelv vitalitásának vagy a dokumentálás szükségességének értékelésére. A nyelvi közösségek összetettek és sokfélék; még egy nyelv tényleges beszélői számának felmérése is bonyolult. Hat tényezőt azonosítottunk a nyelvi vitalitás és a veszélyeztetettségi állapot értékelésére, további kettőt a nyelvi attitűdök felmérésére és egyet annak megállapításához, hogy mennyire sürgős elvégezni a dokumentálást. Ez a kilenc változó együttesen különösen hasznos egy nyelv általános szociolingvisztikai helyzetének jellemzésére.

4.2. A nyelvi vitalitás felmérése

4.2.1. A nyelvi vitalitás értékelésének fő tényezői

Az alábbiakban bemutatjuk a hat legfontosabb azonosított tényezőt: 1) a nemzedékek közti nyelvátadás; 2) a beszélők abszolút száma; 3) a beszélők aránya a teljes népességen belül; 4) a nyelvhasználati színtereken tapasztalt tendenciák; 5) az új nyelvhasználati színterekre és médiára adott válaszok; valamint 6) a nyelvoktatáshoz és az írásbeliség fejlesztéséhez szükséges anyagok rendelkezésre állása. Nem szabad elfelejteni, hogy *egyetlen változót sem szabad önmagában használni*. Egy nyelv, amely magas pontot ér el az egyik szempont mentén, azonnali és sürgős figyelmet érdemelhet egyéb tényezők miatt.

1. tényező: A nemzedékek közti nyelvátadás

Egy nyelv vitalitásának értékelése során leggyakrabban alkalmazott szempont az, hogy az adott nyelvet továbbadják-e a következő generációnak (Fishman 1991). A veszélyeztetettség fokát a nem veszélyeztetettől a kihalásig terjedő skálán lehet rangsorolni. Ugyanakkor még a „nem veszélyeztetett” (ld. alább) státusz sem garantálja egy nyelv életképességét, hiszen a beszélők bármelyik pillanatban abba hagyhatják nyelvük továbbadását a következő nemzedéknek. A generációközi nyelvátadás szempontjából a veszélyeztetettség hat fokát különböztethetjük meg:

Nem veszélyeztetett (5): A nyelvet az *összes generáció* beszéli. Nincsen fenyegetettség utaló jel egy másik nyelv felől, és a nyelv továbbadása az új generációknak biztosítottnak tűnik.

Stabil, mégis fenyegetett (5-): A nyelvet a legtöbb kontextusban mindegyik generáció beszéli, a nemzedékek közti nyelvátadás töretlen, ugyanakkor a saját nyelvet és egy vagy több domináns nyelvet felölelő többnyelvűség fontos kommunikációs helyzeteket hódított meg. Ne felejtjük, hogy a többnyelvűség önmagában nem feltétlenül jelent fenyegetést a nyelvekre nézve.

Potenciálisan veszélyeztetett (4): Az adott közösséghez tartozó legtöbb, de nem minden gyermek vagy család beszéli a nyelvet

első nyelveként, esetenként csak bizonyos társas szintereken (például otthon, ahol a gyermekek szüleikkel és nagyszüleikkel érintkeznek).

Veszélyeztetett (3): A nyelvet a gyerekek már nem sajátítják el anyanyelvükként az otthonukban. A legfiatalabb beszélők így a szülői generációból kerülnek ki. Ebben a stádiumban a szülők még lehet, hogy beszélnek ezen a nyelven gyerekeiknek, de a gyerekek már jellemzően nem ezen a nyelven válaszolnak.

Súlyosan veszélyeztetett (2): A nyelvet csak a nagyszülők és az idősebb generációk beszélik; miközben a szülői generáció esetleg még megérti a nyelvet, de jellemzően nem használja a gyermekeivel való kommunikációban.

Kritikusan veszélyeztetett (1): A legfiatalabb beszélők a dédszülői generációból kerülnek ki, és a nyelvet nem használják a mindennapi érintkezésben. Ezek az idős emberek gyakran csak a nyelv egy részére emlékeznek, de azt sem használják, mivel előfordulhat, hogy nincs kivel beszélniük.

Kihalt (0): Nincs senki, aki beszélne vagy emlékezne a nyelvre.

A veszélyeztetettség szintje	Fokozat	Beszélőközösség
<i>nem veszélyeztetett</i>	5	A nyelvet mindegyik korosztály használja a gyerekektől felfelé.
<i>potenciálisan veszélyeztetett</i>	4	A nyelvet néhány gyermek használja minden szintéren; az összes gyerek csak korlátozott számú szintéren használja.
<i>veszélyeztetett</i>	3	A nyelvet többnyire a szülői és annál idősebb generációk használják.

<i>súlyosan veszélyeztetett</i>	2	A nyelvet többnyire a nagyszülői és annál idősebb generációk használják.
<i>kritikusan veszélyeztetett</i>	1	A nyelvnek nagyon kevés beszélője van, többnyire a dédszülői generációból.
<i>Kihalt</i>	0	A nyelvnek nincsenek beszélői.

2. tényező: A beszélők abszolút száma

Lehetetlen szilárd és gyors szabályt alkotni az abszolút számok értelmezéséhez, mindenesetre egy kis beszélőközösség mindig veszélyben van. Egy kisebb népesség sokkal sérülékenyebb a megtizedelőzésre (pl. járvány, háború vagy természeti katasztrófa nyomán), mint egy nagyobb. Egy kis nyelvközösség összeolvadhat a szomszédos csoporttal, elveszítve saját nyelvét és kultúráját.

3. tényező: A beszélők aránya a teljes népességén belül

A beszélőknek a csoport teljes népességéhez viszonyított száma a nyelvi vitalitás jelentős mutatója. A „csoport” arra az etnikai, vallási, regionális vagy nemzeti csoportra utalhat, amellyel a beszélőközösség azonosul. A veszélyeztetettség szintjének értékelésére az alábbi skála használható fel:

A veszélyeztetettség szintje	Fokozat	A beszélők aránya a referenciacsoport teljes népességén belül
<i>nem veszélyeztetett</i>	5	Mindenki beszéli a nyelvet.
<i>potenciálisan veszélyeztetett</i>	4	Majdnem mindenki beszéli a nyelvet.

<i>veszélyeztetett</i>	3	A többség beszéli a nyelvet.
<i>súlyosan veszélyeztetett</i>	2	A kisebbség beszéli a nyelvet.
<i>kritikusan veszélyeztetett</i>	1	Nagyon kevesen beszélik a nyelvet.
<i>kihalt</i>	0	Senki sem beszéli a nyelvet.

4. tényező: A nyelvhasználati színtereken tapasztalt tendenciák

Hol, kivel és milyen témákban használnak egy nyelvet – mindez közvetlenül érinti, hogy továbbadják-e a következő nemzedéknek vagy sem.

Általános használat (5): Az etnolingvisztikai csoport nyelve az érintkezés, az identitás, a gondolkodás, a kreativitás és a szórakozás nyelve, amelyet aktívan használnak a diskurzusok minden területén, minden célra.

Többszínű paritás (4): Az etnolingvisztikai csoport nyelve helyett főként egy vagy több domináns nyelvet használnak a legtöbb hivatalos szinten: a kormányzatban, a közhivatalokban és az oktatási intézményekben. A szóban forgó nyelv ugyanakkor továbbra is szerves részét képezheti számos nyilvános szintérnek, különösen a hagyományos vallási intézményeknek, a helyi üzleteknek és azoknak a helyeknek, ahol a közösség tagjai társasági életüket élik. A domináns és a nem-domináns nyelvek együttélése azt eredményezi, hogy a beszélők különféle funkciókra használják az egyes nyelveket (*diglossia*): a nem-domináns nyelvet az informális és az otthoni környezetben, a domináns nyelvet pedig hivatalos és közéleti kontextusokban. A beszélők a domináns nyelvet a társadalmi és gazdasági lehetőségek nyelvének tekinthetik. A közösség idősebb tagjai azonban továbbra is a saját kisebbségi nyelvüket használják.

Fontos megjegyezni, hogy a világszerte elterjedt többnyelvűség nem vezet szükségszerűen nyelvvesztéshez.

Gyengülő szinterek (3): A nem-domináns nyelv teret veszít, a szülők a domináns nyelvet kezdik használni otthon a gyermekeikkel való mindennapi kommunikációban, a gyerekek saját nyelvüket csak *félig-meddig beszélnek (receptív kétnyelvűek)*. A szülők és a közösség idősebb tagjai inkább produktív kétnyelvűek: megértik és beszélnek mind a domináns, mind az őshonos nyelvet. Kétnyelvű gyerekek előfordulhatnak olyan családokban, ahol az őshonos nyelvet aktívan használják.

Korlátozott vagy formális szinterek (2): A nem-domináns nyelvet csak a magasan formalizált szintereken használják, mint például a rituálék során vagy a közigazgatásban. A nyelvet esetleg még a művelődési házban, ünnepeken és ünnepélyes alkalmakon is használják, ahol a közösség idősebb tagjai találkozni tudnak egymással. A korlátozott szintér magába foglalhatja az otthon is, ahol a nagyszülők és az idősebb távoli rokonok laknak, valamint az idősek egyéb hagyományos gyülekezési helyeit. Sok ember érti a nyelvet, de nem tudja beszélni.

Erősen korlátozott szintér (1): A nem-domináns nyelvet csak nagyon korlátozott számú szintéren, különleges alkalmakkor használják, rendszerint csak a közösség néhány tagja, például a rituális vezetők az ünnepélyes alkalmakon. Néhány másik személy is emlékezhet valamennyire a nyelvből (*emlékezők*).

Kihalt (0): A nyelvet sehol és soha nem beszélnek.

A veszélyeztetettség szintje	Fokozat	Szinterek és funkciók
<i>általános használat</i>	5	A nyelvet minden szintéren és minden funkcióban használják.
<i>többnyelvű paritás</i>	4	A legtöbb társas szintéren és a legtöbb funkcióban két vagy több nyelvet használnak.

<i>gyengülő szintek</i>	3	A nyelvet otthoni szinteken és sok funkcióban használják, de a domináns nyelv kezd beszivárogni az otthoni szintekre is.
<i>korlátozott vagy formális szintek</i>	2	A nyelvet korlátozott számú társas szinten és többféle funkcióban használják.
<i>erősen korlátozott szint</i>	1	A nyelvet csak nagyon korlátozott számú szinten és nagyon kevés funkcióban használják.
<i>kihalt</i>	0	A nyelvet semmilyen szinten, semmilyen funkcióban nem használják.

5. tényező: Az új nyelvhasználati szintekre és médiára adott válaszok

Ahogy a közösségi életkörülmények változnak, a nyelvhasználat új területei jelenhetnek meg. Miközben néhány nyelvközösség sikeresen terjeszti ki saját nyelvét új szintekre, a legtöbbnek ez nem sikerül. Az iskolák, az új munkakörnyezetek és az új tömegtájékoztatási eszközök, beleértve a sugárzott médiát és az internetet, általában csak a domináns nyelvek hatókörének és erejének terjesztésére szolgálnak, a veszélyeztetett nyelvek rovására. Noha lehetséges, hogy a veszélyeztetett nyelvek meglévő szinterei nem vesznek el, a domináns nyelv használata az új szinteken hipnotizáló erővel bírhat, amint az a televíziónál történt.

Ha a közösség nyelve nem tud megfelelni a modern élet kihívásainak, egyre jelentéktelenebbé és megbélyegzetté fog válni.

A veszélyeztetettség szintje	Fokozat	A veszélyeztetett nyelv által elfogadott új nyelvhasználati szintek és média
dinamikus	5	A nyelvet minden új szinten használják.
erős/aktív	4	A nyelvet a legtöbb új szinten használják.

receptív	3	A nyelvet sok új szintéren használják.
küzdő	2	A nyelvet néhány új szintéren használják.
minimális	1	A nyelvet csak kevés új szintéren használják.
inaktív	0	A nyelvet semelyik új szintéren nem használják.

Ezeknek az új nyelvhasználati szinteknek a típusa és használata a helyi viszonyoknak megfelelően változhat. Például elképzelhető, hogy egy veszélyeztetett nyelvet használnak egy új szintéren, esetleg a rádiót és televíziót magába foglaló sugárzott médiában, de csak heti fél órában. Bár ezen tömegtájékoztatási eszközök elérhetősége potenciálisan magas rangot biztosít a nyelvnek, a rendkívüli időkorlátozás a nyelvnek való korlátozott kitettséget eredményez, amely így csak 2. vagy 3. fokozatot kap. A különböző tömegtájékoztatási eszközökben elért teljesítmény szintje elkerülhetetlenül más lesz.

Az oktatásban az értékelési kritériumok két dimenzió mentén helyezkednek el: milyen szintig és a tananyag mekkora részében használják a veszélyeztetett nyelvet. Egy olyan veszélyeztetett nyelv, amely oktatási nyelv minden kurzusnál, minden szinten, sokkal magasabb fokozatot kap, mint az, amelyiket csak heti egy órában tanítják.

A veszélyeztetett nyelvi közösség válaszában értékelésekor mindegyik új szintet – legyen szó a foglalkoztatásról, az oktatásról vagy a médiáról – együttesen kell figyelembe venni.

6. tényező: A nyelvoktatáshoz és az írásbeliség fejlesztéshez szükséges anyagok rendelkezésre állása

A nyelven való oktatás elengedhetetlen a nyelvi vitalitáshoz. Vannak olyan nyelvi közösségek, amelyek erős orális hagyományt tartanak fent, és nem kívánják, hogy nyelvüknek írásbelisége legyen. Más közösségekben a nyelven való írni tudás a büszkeség forrása. Általában azonban az írásbeliség közvetlen összefüggésben áll a társadalmi és gazdasági fejlődéssel. Különböző korosztályoknak és nyelvi képességgel

rendelkezőknek szóló könyvekre és anyagokra van szükség minden témában.

Fokozat	Írott anyagok elérhetősége
5	A nyelvnek kidolgozott helyesírása és írásbeli hagyománya van nyelvtanokkal, szótárakkal, irodalmi művekkel és hétköznapi sajtóval. A nyelvet írásban használják a közigazgatásban és az oktatásban.
4	Vannak írott anyagok, és a gyerekek az iskolában megtanulnak írni a nyelven. A nyelvet nem használják írásban a közigazgatásban.
3	Vannak írott anyagok, és a gyerekek az iskolában találkozhatnak a nyelv írott formájával. A nyelv írásbeliségét nem támogatják a médiában.
2	Vannak írott anyagok, de ezek csak a közösség néhány tagja számára hasznosak, a többiek számára szimbolikus jelentőséggel bírhatnak. A nyelven való írás tanítása nem része az tantervnek.
1	A gyakorlati helyesírás ismeretes a közösség tagjai számára, és néhány írásos anyag is létezik.
0	Nem áll gyakorlati helyesírás a közösség rendelkezésére.

4.2.2. Nyelvi attitűdök és politikák

A nem-domináns nyelvek fenntartását, támogatását vagy elhagyását meghatározhatja a domináns nyelvi kultúra, legyen akár regionális, akár nemzeti. Az állam nyelvvideológiája inspirálhatja a nyelvi kisebbségeket a nyelvük megőrzése irányában, vagy éppen azok elhagyására kényszerítheti őket. Ezek a nyelvi attitűdök hathatós erőt jelenthetnek akár a nyelv támogatásához, akár elvesztéséhez.

A domináns kultúra tagjai egy olyan értékrendszer hirdetésén keresztül formálják az ideológiai környezetet, amelyben a saját nyelvük pozitív forrásnak, a régió vagy az állam egyesítő szimbólumának tekintendő.

Amikor több nagyobb nyelvi közösség versenyzik ugyanazért a politikai vagy társadalmi térért, mindegyiküknek lehetnek saját, egymással ütköző nyelvi attitűdjei. Ez vezet ahhoz az általános felfogáshoz, miszerint a több nyelv megosztottságot okoz és fenyegeti a nemzeti egységet. Egyetlen domináns nyelv ápolása egyfajta kísérletnek tekinthető ennek a *valós* vagy *valósnak vélt* fenyegetettség kezelésére. Ennek során a kormányzó testület jogot alkothat a nyelvhasználatról. A politikák helyteleníthetik vagy akár meg is tilthatják a többi nyelv használatát. A nemzetpolitikának – beleértve a nyílt politika hiányát is – minden esetben közvetlen hatása van magának a közösségnek a nyelvhez való viszonyulására.

4.2.2.1. Nyelvi attitűdök és politikák: domináns és nem-domináns nyelvi közösségek

Egy ország kormányának explicit nyelvhasználati politikája lehet a nyelveire vonatkozóan. Az egyik véglet az, hogy egy nyelvet választanak az ország egyedüli hivatalos nyelvévé, míg az összes többit elutasítják. A másik véglet pedig az, hogy a nemzet összes nyelve egyenrangú hivatalos státuszt kap. Az egyenlő jogi státusz ugyanakkor nem biztosíték a nyelv fennmaradására és hosszú távú életképességére.

7. tényező: Kormányzati és intézményes nyelvi attitűdök és politikák, beleértve a hivatalos státuszt és használatot

A kormányok és az intézmények explicit politikákkal és/vagy implicit attitűdökkel rendelkeznek az uralkodó és az alárendelt nyelvekre vonatkozóan.

Egyenlő támogatás (5): Az ország összes nyelvére tőkeként tekintenek. Mindegyik nyelv jogilag védett, és a kormány explicit politikák végrehajtásával bátorítja fennmaradásukat.

Megkülönböztetett támogatás (4): A nem-domináns nyelveket a kormány kifejezetten védi, de világos különbségek vannak azon kontextusok között, amelyekben az uralkodó/hivatalos nyelv(ek)et és a nem-domináns (védett) nyelveket használják. A kormány bátorítja az etnolingvisztikai csoportokat nyelvük

fenntartására és használatára, legtöbbször inkább a magánszférában (az otthon nyelveként), nem pedig a közszférában (például az iskolákban). A nem-domináns nyelv használatának szinterei közül néhány magas presztízst élvez (például ünnepélyes alkalmak).

Passzív asszimiláció (3): A domináns csoport közömbös az iránt, hogy beszélnek-e vagy sem kisebbségi nyelveket, egészen addig, amíg az ő nyelvük az érintkezések nyelve. Noha ez explicit nyelvpolitikaként nincs kimondva, a domináns csoport nyelve a *de facto* hivatalos nyelv. A nem-domináns nyelvhasználat szintereinek többsége nem élvez magas presztízst.

Aktív asszimiláció (2): A kormány azzal ösztönzi a kisebbségi csoportokat saját nyelvük elhagyására, hogy a domináns nyelven biztosítja az oktatást a kisebbségi csoport tagjainak. A nem-domináns nyelven való beszédet és/vagy írást nem támogatják.

Erőszakos asszimiláció (1): A kormánynak explicit nyelvpolitikája van, amely a domináns csoport nyelvét teszi az egyetlen hivatalos nemzeti nyelvvé, miközben az alárendelt csoportok nyelveit nem ismerik el és nem támogatják.

Tilalom (0): A kisebbségi nyelvek használata minden szintéren tilos, esetleg a magánszférában megtűrt.

A támogatottság szintje	Fokozat	Hivatalos viszonyulás a nyelvhez
<i>egyenlő támogatás</i>	5	Mindegyik nyelvet védik.
<i>megkülönböztetett támogatás</i>	4	A kisebbségi nyelveket elsősorban a magánszféra nyelveként védik. A nyelvhasználatnak presztízse van.
<i>passzív asszimiláció</i>	3	Nincsen a kisebbségi nyelvekre vonatkozó explicit nyelvpolitika; a közsférában a domináns nyelv használata az uralkodó.
<i>aktív asszimiláció</i>	2	A kormány támogatja a domináns nyelvbe való beolvadást. A kisebbségi nyelveket nem védik.
<i>erőszakos asszimiláció</i>	1	A domináns nyelv az egyetlen hivatalos nyelv, miközben az alárendelt csoportok nyelveit nem ismerik el és nem támogatják.
<i>Tilalom</i>	0	A kisebbségi nyelvek használatát tiltják.

8. tényező: A közösség tagjainak attitűdjei a saját nyelvükkel szemben

Egy beszélőközösség tagjai általában nem közömbösek a saját nyelvükkel szemben. Alapvetőnek tekinthetik azt a közösségük és identitásuk szempontjából, és támogathatják; használhatják ösztönzés nélkül; szégyellhetik és ezért nem ösztönzik; vagy nyűgnek tarthatják és aktívan kerülhetik a használatát.

Amikor a tagok hozzáállása a nyelvükhöz pozitív, a nyelvet a csoportidentitás kulcsfontosságú szimbólumának tekinthetik. Amint az emberek értékelik a családi hagyományokat, ünnepeket és közösségi eseményeket, úgy tekinthetik a közösség tagjai nyelvüket központi kulturális értéknek, amely létfontosságú a közösségük és etnikai identitásuk szempontjából. Ha a tagok úgy érzik, a nyelvük gátolja mobilitásukat és a többségi társadalomba való integrációjukat, negatív attitűdöket fejleszthetnek ki vele szemben.

Fokozat	A közösség tagjainak hozzáállása a nyelvhez
5	<i>Minden</i> tag értékeli a nyelvet, és azt kívánja, hogy támogassák azt.
4	<i>A legtöbb</i> tag támogatja a nyelvfenntartást.
3	<i>Sok</i> tag támogatja a nyelvfenntartást; a többiek közömbösek, vagy még támogatják is a nyelvvesztést.
2	<i>Néhány</i> tag támogatja a nyelvfenntartást; a többiek közömbösek, vagy még támogatják is a nyelvvesztést.
1	Csak <i>kevés</i> tag támogatja a nyelvfenntartást; a többiek közömbösek, vagy még támogatják is a nyelvvesztést.
0	<i>Senkit</i> sem érdekel a nyelvvesztés eshetősége; mindenki a domináns nyelv használatát részesíti előnyben.

4.2.2.2. Nyelvi attitűdök és politikák: kölcsönhatások és társadalmi hatások

A nyelv iránti attitűdök, legyenek pozitívak, közömbösek vagy negatívak, kölcsönhatásban állnak a kormányzati és társadalmi nyomással, ami fokozott vagy csökkent nyelvhasználatot eredményez a különböző szintereken.

A közösség tagjai sok esetben azért hagyják el a nyelvüket, mert azt hiszik, nincs más választásuk, vagy, mert nincsenek tisztában a döntésük hosszú távú következményeivel. Ezek az emberek gyakran kerülnek „vagy-vagy” helyzetbe („vagy ragaszkodsz az anyanyelvedhez és identitásodhoz és nem kapsz munkát, vagy feladod a nyelved és jobb esélyeid lesznek az életben”). Valójában a két nyelv fenntartása és használata még jobb életesélyeket jelent.

Amikor a nyelvek egyenlőtlen hatalmi helyzetben vannak, az alárendelt csoport tagjai rendszerint mind a saját, mind a domináns nyelvet beszélik. A beszélők fokozatosan áttérhetnek a domináns nyelv kizárólagos használatára, de az is elképzelhető, hogy az alárendelt csoport ellenáll a nyelvi elnyomásnak, és mobilizálja tagjait a nyelvük újjáélesztése vagy megerősítése érdekében. Az ilyen nyelvi aktivizmusra vonatkozó stratégiákat az adott szociolingvisztikai helyzethez kell igazítani, amely általában az alábbi három típus egyikébe tartozik:

- a. Nyelvi újjáéledés: egy nyelv ismételt bevezetése, amely valamennyi ideig korlátozott használatban volt – például a héber Izrael állam megalakulása után, vagy a gael Írországban;
- b. Nyelvmegerősítés: a nem-domináns nyelv jelenlétének növelése a domináns nyelv részéről észlelt nyelvi fenyegetés ellensúlyozására – például a velszi az angollal szemben;
- c. Nyelvfenntartás: a nem-domináns nyelv stabil szóbeli és írásbeli (helyesírástanok léte esetén) használatának támogatása egy olyan többnyelvű régióban vagy államban, amelynek van domináns nyelve (lingua franca) – például a maori Új-Zélandon.

A nyelvi vitalitáshoz a beszélőknek ideális esetben nem csak nagyra kell értékelniük a nyelvüket, de azt is tudniuk kell, melyik társadalmi színtereken szorul támogatásra. A pozitív hozzáállás elengedhetetlen egy nyelv hosszú távú stabilitásához.

4.2.3. A dokumentálás sürgőssége

9. tényező: A dokumentáció típusa és minősége

Annak megítéléséhez, hogy mennyire sürgősen van szükség egy nyelv dokumentálására, a meglévő nyelvi anyagok típusát és minőségét azonosítani kell. Az írott szövegek – beleértve a természetes beszédről készült átírt, lefordított és lejegyzett audiovizuális felvételeket – központi jelentőségűek. Ezek az információk fontosak, mert segítik a nyelvi közösség tagjait konkrét feladatok megfogalmazásában, valamint lehetővé teszik a nyelvészek számára, hogy kutatási projektjeiket a nyelvi közösség tagjaival együtt tervezzék meg.

A dokumentáció természete	Fokozat	Nyelvi dokumentáció
<i>kiváló</i>	5	Átfogó nyelvtanok, szótárak és kiterjedt szövegek vannak, a nyelvi anyagok folyamatosan keletkeznek. Bőséges mennyiségű, annotált, kiváló minőségű hang- és videofelvétel áll rendelkezésre.

<i>jó</i>	4	Van egy jó nyelvtan és számos megfelelő nyelvtan, szótár, szöveg, irodalmi mű és alkalmanként frissített hétköznapi sajtó; megfelelő mennyiségű, annotált, kiváló minőségű hang- és videofelvétel áll rendelkezésre.
<i>elégséges</i>	3	Van megfelelő nyelvtan vagy elegendő számú nyelvtan, szótár és szöveg, de hétköznapi sajtó nincs; a hang- és videofelvételek minősége vagy az annotáció foka változó.
<i>töredékes</i>	2	Van néhány nyelvtani vázlat, szólista és szöveg, amely korlátozott nyelvészeti kutatások számára hasznos, de a lefedettségük nem megfelelő. Változó minőségű, annotált vagy jegyzetekkel el nem látott hang- és videofelvételek állnak rendelkezésre.
<i>nem megfelelő</i>	1	Van néhány nyelvtani vázlat, rövid szólista és töredékes szöveg. Hang- és videofelvételek nincsenek, használhatatlan minőségűek, vagy egyáltalán nincsenek annotálva.
<i>nincs dokumentáció</i>	0	Nincsenek nyelvi anyagok.

4.3. Nyelvi vitalitás index: a változók jelentőségének értékelése

Ez a fejezet bemutatja, hogyan lehet használni a fenti kilenc tényezőt. A táblázatok együttvéve hasznos eszközként szolgálnak egy közösségi nyelv helyzetének értékeléséhez, valamint annak felméréséhez, hogy milyen típusú támogatásra van szükség a nyelv fenntartásához, revitalizációjához, megőrzéséhez és dokumentálásához.

A nyelvek vitalitása a beszélőközösségek különféle helyzetétől függően széles skálán mozog. A dokumentálás szükségessége is eltérő más-más körülmények között. A nyelveket nem lehet egyszerűen a számok

összeadásával értékelni; ezért azt javasoljuk, hogy ilyen egyszerű összeadást ne végezzünk. Ehelyett a nyelvi vitalitás fenti tényezőit az értékelés céljának megfelelően kell megvizsgálni.

A fentiekben az alábbi tényezőket mutattuk be:

1. tényező: A nemzedékek közti nyelvátadás (skála)
2. tényező: A beszélők abszolút száma (valós számok)
3. tényező: A beszélők aránya a teljes népességen belül (skála)
4. tényező: A nyelvhasználati színtereken tapasztalt tendenciák (skála)
5. tényező: Az új nyelvhasználati színterekre és médiára adott válaszok (skála)
6. tényező: A nyelvoktatáshoz és az írásbeliség fejlesztéséhez szükséges anyagok rendelkezésre állása (skála)
7. tényező: Kormányzati és intézményes nyelvi attitűdök és politikák, beleértve a hivatalos státuszt és használatot (skála)
8. tényező: A közösség tagjainak attitűdjei a saját nyelvükkel szemben (skála)
9. tényező: A dokumentáció típusa és minősége (skála)

A tényezők fenti leírásai csupán irányvonalakként szolgálnak. Minden felhasználónak a helyi viszonyokhoz és a projekt konkrét céljaihoz kell igazítania ezeket az irányelveket.

1. példa: a beszélőközösség önértékelése

A beszélőközösség először azért vizsgálhatja meg ezeket a változókat, hogy értékelje a nyelve helyzetét, hogy meghatározza, szükség van-e beavatkozásra, és ha igen, mi a következő lépés. Erre a célra, noha mindegyik tényező fontos, az első hat kifejezetten hasznos. A közösség úgy találhatja, hogy a nyelvet leginkább a nagyszülők és az idősebb generációk beszélik, tehát nyelvük „súlyosan veszélyeztetettként” (2. fokozat) jellemezhető az első tényező, a nemzedékek közti nyelvátadás tekintetében. Ezen felül kiderülhet, hogy a nyelvet főleg ünnepélyes alkalmakon és közösségi fesztiválokon használják. A 4. tényező, a nyelvhasználati színtereken tapasztalt tendenciák tekintetében tehát a nyelv a „korlátozott vagy formális színterek” (2. fokozat) besorolást kapja. Másfelől viszont a közösség arra juthat, hogy „a közösség legtöbb tagja

támogatja a nyelvfenntartást” (4. szint, 8. tényező: a közösség tagjainak attitűdjei a saját nyelvükkel szemben). Ezen a ponton a közösség tagjai úgy ítélik meg, hogy nyelvük rövid időn belül a kihalás veszélyével fenyeget, ha semmit sem kezdenek a helyzettel. Az is megállapítható, hogy a közösség rendkívül érdekelt a nyelvcsere visszafordításában, és kifejezte támogatását a nyelvi revitalizációs törekvések iránt. Amint a közösség megfontolja az összes tényezőt és elvégzi az önértékelést, jól megalapozott kiindulópontja lesz az illetékes hatóságoktól való segítségkéréshez.

2. példa: külső értékelés

Az irányvonalakat hivatalos vagy önkéntes alapon szervezett, nyelvfenntartással, revitalizációval, az írásbeliség fejlesztésével vagy dokumentálással foglalkozó testületek is felhasználhatják politikai eszközként.

Egynél több nyelv vizsgálatánál a fenti tényezők bármelyike fontos összehasonlítási szempont lehet. Egy ilyesfajta összehasonlítás széles körű lehetőségeket kínál a nyelvi sokféleség megerősítésére az adott régióban. Hasznos lehet a nyelvi veszélyeztetettség súlyosságának rangsorolásában a támogatás céljából; a nyilvánosság oktatásában a nyelvi sokféleség fontosságáról; a nyelvi sokféleség megőrzését célzó nyelvpolitika kialakításában; a nyelvi szakértők mozgósításában a nyelvcsere legyőzésére; vagy amikor felhívják a nemzeti és nemzetközi szervezetek figyelmét a humán szellemi források csökkenésére (ld. az 1. mellékletet egy összehasonlító venezuelai nyelvi vizsgálatról).

V. Záró megjegyzések

A világ új kihívásokkal néz szembe, miközben szeretné elérni, hogy nyelvei éljenek és viruljanak. Elérkezett az idő, hogy a világ népei összegyűjtsék forrásaikat, és nyelvi és kulturális sokféleségük erősségeire építsenek. A forrásokat minden szinten össze kell gyűjteni: egyéni nyelvi szakértőket, helyi beszélőközösségeket, nem-kormányzati szervezeteket, valamint kormányzati és intézményesített szervezeteket egyaránt.

A helyi közösség szintjén például az elmúlt évtizedekben sok ember dolgozott nyelvi oktatási programok kidolgozásán, rendszerint hihetetlenül korlátozott technikai feltételek mellett. A világ nagy nyelveinek tanáraival szemben ők nem csak formális nyelvoktató képzésben nem vettek részt – amelyet ma már a helyi önkormányzatok gyakran elvárnak a tanítói képesítéshez –, de nyelvi tananyagok, sőt, ami még fontosabb, használható nyelvi alapszövegek sem álltak a rendelkezésükre. Ezeknek a nyelvtanároknak számos készségre van szükségük: némelyik pedagógiai (például tanterv- és tananyagfejlesztés, nyelvoktatási technikák és módszerek); némelyik szociolingvisztikai természetű (például a jelenleg zajló nyelvérintkezési folyamatoknak, valamint az ősi nyelv múltbéli és jelenlegi funkcióinak az elemzése); mások pedig nyelvészeti jellegűek (például adatgyűjtés, -elemzés és -leírás).

A nyelvészek, nyelvi aktivisták és szakpolitikusok előtt hasonlóan hosszú távú feladat áll: a világ veszélyeztetett nyelveinek fennmaradását és revitalizációját szolgáló leghatékonyabb és legéletképesebb módszerek összeállítása és terjesztése. És ami a legfontosabb, felelősek azért, hogy a veszélyeztetett nyelvi közösségekkel együttműködve dolgozzanak, amelyeknek egyenlő partnereknek kell lenniük ezekben a projekteknél.

Mindannyian felelősséggel tartozunk azért, hogy a nyelveink fennmaradjanak és megőrződjenek az eljövendő nemzedékek számára. Azt, hogy miért kell megerősítenünk a nyelvek sokféleségét, egy idős navahó így fogalmazta meg:

*„Ha nem lélegzel,
nincs levegő.*

*Ha nem sétálsz,
nincs föld.*

*Ha nem beszélsz,
nincs világ.”⁴*

Fordította: Nagy Noémi

---

⁴ Egy idős navahó szavainak Yamamoto általi parafrázisa – a PBS-TV millenniumi sorozata a törzsi bölcsességről és a modern világról; műsorvezető: David Maybury-Lewis, sugározták 1992. május 24-én.

Irodalom

- Aikawa, Noriko (2001): UNESCO's Programme on Languages. *Conference Handbook on Endangered Languages of the Pacific Rim*, pp. 13-24. Osaka: Endangered Languages of the Pacific Rim Project.
- Bernard, H. Russell (1992): Preserving Language Diversity: *Human Organization* 51 (1), 82-89.
- Bernard, H. Russell (1996): Language Preservation and Publishing. In *Indigenous Literacies in the Americas: Language Planning from the Bottom up*, ed. by Nancy H. Hornberger. Pp. 139-156. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brenzinger, Matthias (2000): The Endangered Languages of the World. Presented at the Colloquium: Language Endangerment, Research and Documentation – Setting Priorities for the 21st Century (organized by Matthias Brenzinger and supported by Volkswagen Foundation). 12-17 February 2000. Karl-Arnold-Akademie, Bad Godesberg, Germany.
- Fishman, Joshua A. (1991): *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Hague Recommendations, The (1996/1997): The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities. *International Journal on Minority and Group Rights*. Special Issue on the Education Rights of National Minorities 4.2. <http://www.osce.org/hcnm/>
- Hale, Ken (1998): On endangered languages and the importance of linguistic diversity. In *Endangered Languages; Language Loss and Community Response*, ed. By Lenore A. Grenoble and Lindsay J. Whaley. Pp. 192-216. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krauss, Michael (2000): Preliminary Suggestions for Classification and Terminology for Degrees of Language Endangerment. (See Brenzinger 2000.)
- Maffi, Luisa, Michael Krauss, and Akira Yamamoto (2001): The World Languages in Crisis: Questions, Challenges, and a Call for Action. Presented for discussion with participants at the 2nd International Conference on Endangered Languages of the Pacific Rim, Kyoto, Japan. November 30 – December 2, 2001. *Conference Handbook on Endangered Languages of the Pacific Rim*, pp. 75-78. Osaka: Endangered Languages of the Pacific Rim Project.
- Skutnabb-Kangas, Tove (2000): *Linguistic genocide in education - or worldwide diversity and human rights?* Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Wurm, Stephen A. (2000): Threatened languages in the Western Pacific area from Taiwan to, and including, Papua New Guinea. (See Brenzinger 2000.)
- WWF International and Terralingua (2000): *Indigenous and Traditional Peoples of the World and Ecoregion Conservation: An Integrated Approach to Conserving the World's Biological and Cultural Diversity*. 1196 Gland, Switzerland: WWF-World Wide Fund for Nature [formerly World Wildlife Fund].

1. melléklet: A nyelvi vitalitás értékelése: egy venezuelai példa (készítette María E. Villalón)

Jelen dokumentumban kilenc tényezőt javasolnak a nyelvi vitalitásnak, valamint a dokumentálás szükségességének az értékelésére. Ezeket egyidejűleg több nyelvre is lehet alkalmazni annak érdekében, hogy összehasonlító képet kapjunk viszonylagos erősségükről, értékeljük egymáshoz viszonyított szociolingvisztikai helyzetüket és megállapítsuk a cselekvési prioritásokat. Az alábbi példa a változók összehasonlító alkalmazását mutatja be három őshonos venezuelai nyelv esetében. Venezuela azon országok közé tartozik, amelyek elismerik és védik kisebbségi nyelveiket. A mapoyo egy spontán már nem beszélt karibi nyelv, amelyre egy maroknyi idősebb ember azért még emlékszik. Ennek a vegyes etnikai közösségnek a tagjai spanyolul kommunikálnak; ez az első nyelv, amelyet mindegyik mapoyo gyermek megtanul. A kari'ña is egy karibi nyelv, amelynek azonban sokkal több beszélője van; többségük kétnyelvű. Néhány idős ember első nyelveként sajátította el és folyékonyan beszél a kari'ñát, ugyanakkor manapság a több mint nyolcezer főt számláló közösség legtöbb tagja a spanyolt részesíti előnyben a kommunikáció során. A yanomami törzs által használt sanima nyelvnek több mint kétezer beszélője van, ezek között azonban nagyon kevés a kétnyelvű, aki tehát a domináns spanyol nyelven is tud.

A táblázat „beszélők száma” c. sora a teljesen kompetens beszélőkre utal. A kari'ña és a sanima esetében becsült adatokat közöltünk, mivel nem állnak rendelkezésre friss, megbízható statisztikai adatok. A mapoyóra vonatkozó adatok egy viszonylag új keletű terepmunkán alapulnak, ezért pontosabbak.⁵ A zárójel esetükben azt jelenti, hogy az adat az „emlékezők”, nem pedig a beszélők számára vonatkozik. Ami a nyelvoktatáshoz és az írásbeliség fejlesztéséhez szükséges anyagok rendelkezésre állását illeti, a mapoyo azért kapott 1-es fokozatot, mert most először dolgoztak ki egy gyakorlati helyesírást, amelyet

---

⁵ Villalón, María Eugenia & Tania Granadillo. Los marcadores de Persona de la Lengua Mapoyo. In Hein van der Voort and Simon van de Kerke (eds.), *Indigenous Languages of Lowland South America*. CNWS Publications Vol. 90, (ILLA) Vol. 1. Leiden: Leiden University, 2000, p. 197-211.

audiovizuális tananyagokkal együtt nemsokára bemutatnak a közösségnek.⁶ Végül, noha a venezuelai sanima alapjában véve nem dokumentált nyelv, változó minőségű, jegyzetekkel el nem látott felvételek léteznek, és a közeli rokonságban álló brazíliai változat vázlatos nyelvtani leírása is rendelkezésre áll.⁷ Ezért kapott 1-es fokozatot „a dokumentáció típusa és minősége” tekintetében.

A veszélyeztetettség becsült foka és a dokumentálás sürgőssége

Tényezők	Nyelvek		
	Mapoyo	Kari'ña	Sanima
A nemzedékek közti nyelvátadás	0	2	5
A beszélők abszolút száma	(7)	650	2500
A beszélők aránya a teljes népességen belül	1	2	5
A nyelvhasználati színtereken tapasztalt tendenciák	0	2	5
Az új nyelvhasználati színterekre és médiára adott válaszok	0	1	---
A nyelvoktatáshoz és az írásbeliség fejlesztéséhez szükséges anyagok rendelkezésre állása	1	3	0
Kormányzati és intézményes nyelvi attitűdök és politikák, beleértve a hivatalos státuszt és használatot	5	5	5

⁶ María Eugenia Villalón. *Registro y Documentación de las Lenguas Indígenas Mapoyo y Kari'ña del Estado Bolívar. Parte I: Mapoyo*. Caracas: Instituto del Patrimonio Cultural, 1999.

⁷ By Donald M. Borgman. Sanuma. In Desmond C. Derbyshire and Geoffrey K. Pullum (eds.), *Handbook of Amazonian Languages*, Vol. 2. New York: Mouton de Gruyter, 1990, p. 16-248.

A közösség tagjainak attitűdjei a saját nyelvükkel szemben	2	3	5
A dokumentáció típusa és minősége	1	3	1

2. melléklet: Köszönetnyilvánítás

A jelen dokumentum további csiszolását egy 2002. november 22-25. között Kiotóban, Japánban tartott intenzív szimpózium végezte, amelynek résztvevői Alexandra Aikhenvald, Matthias Brenzinger, Arienne Dwyer, Tjeerd de Graaf, Shigeki Kaji, Michael Krauss, Osahito Miyaoka, Nicholas Ostler, Hinako Sakamoto, Fumiko Sasama, Suzuko Tamura, Tasaku Tsunoda, María E. Villalón, Kimiko Yasaka és Akira Yamamoto voltak. Az ezzel egyidejűleg, november 23-án rendezett, a csendes-óceáni térség veszélyeztetett nyelveivel foglalkozó IV. nemzetközi konferencia résztvevői – többek között Sachiko Ide, Oscar E. Aguilera F., Hinako Sakamoto és Yukio Uemurais – is értékes javaslatokat tettek.

Ezen kívül köszönetet mondunk Oklahoma és Kansas őshonos amerikai nyelveket oktató, tizennégy különböző nyelvi közösséget képviselő tanárainak, amiért hozzájárultak jelen dokumentum ajánlásainak megfogalmazásához. Ezek a tanárok egy kétnapos szemináriumokból álló sorozaton vettek részt 2002 folyamán, amelyet a Ford Alapítvány, az Oklahomai Őshonos Nyelvek Szövetsége, valamint az Őshonos Nyelvek Intézete támogatott.

A több hónapos előkészítő időszakban számos szakember véleményezte a dokumentum korábbi változatait, köztük Alexandra Aikhenvald, Deborah Anderson, Marcellino Berardo, H. Russell Bernard, Steven Bird, Sebastian Drude, Nick Evans, Bernard Comrie, Bruce Connell, Östen Dahl, Bruna Franchetto, Raquel Guirardello, K. David Harrison, Tracy Hirata-Edds, Mary Linn, Luisa Maffi, Doug Marmion, Jack Martin, Mike Maxwell, Steve Moran, Gabas Nilson, Jr., Lizette Peter, Nathan Poell, Margaret Reynolds, Hinako Sakamoto, Gunter Senft, Tove Skutnabb-Kangas, Peter Wittenburg és Kimiko Yasaka. Az UNESCO veszélyeztetett nyelvek védelméért folytatott programjához kapcsolódó nemzetközi szakértői találkozón (Párizs, UNESCO Központ, 2003. március 10-12.) sok hasznos hozzászólás és javaslat hangzott el a résztvevőktől. Szívből köszönjük nekik, különösen H. E. Mr. Olabiyi Babalola Joseph Yai-nak.

3. melléklet: Az UNESCO eseti szakértői csoportjának tagjai, akik közreműködtek a Nyelvi vitalitás és veszélyeztetettség c. dokumentum elkészítésében

Matthias Brenzinger	matthias.brenzinger@uni-koeln.de
Arienne M. Dwyer	anthlinguist@ku.edu
Tjeerd de Graaf	degraaf@let.rug.nl, tdegraaf@fa.knaw.nl
Colette Grinevald	colette.grinevald@univ-lyon2.fr
Michael Krauss	ffmek@uaf.edu
Osahito Miyaoka	omiyaoka@utc.osaka-gu.ac.jp
Nicholas Ostler	nostler@chibcha.demon.co.uk
Osamu Sakiyama	sakiyama@shc.usp.ac.jp
María E. Villalón	atchim@etheron.net
Akira Y. Yamamoto	akira@ku.edu
Ofelia Zepeda	ofelia@u.arizona.edu

